

BATAVIA ACADEMICA

BULLETIN
VAN DE NEDERLANDSE WERKGROEP
UNIVERSITEITSGESCHIEDENIS

VII (1989) 1

APA - HOLLAND UNIVERSITY PRESS
AMSTERDAM & MAARSSEN

BATAVIA ACADEMICA

BULLETIN
VAN DE NEDERLANDSE WERKGROEP
UNIVERSITEITSGESCHIEDENIS

VII (1989)

APA-HOLLAND UNIVERSITY PRESS
AMSTERDAM & MAARSSEN

★ ★ ★

REDACTIE

J.A.H. Bots, R. Feenstra, W.Th.M. Frijhoff,
A.M. Luyendijk-Elshout en C.M. Ridderikhoff

REDACTIE-SECRETARIAAT

J.A.H. Bots, Erasmusplein 1, Postbus 9103,
6500 HD Nijmegen

SECRETARIAAT-WERKGROEP

Mevr. C.M. Ridderikhoff, Marijkestraat 79,
1111 EJ Diemen, tel. 020-995302

★ ★ ★

Contributie: lidmaatschap van de Werkgroep f 25,—; studenten f 17,50. Het lidmaatschap van de Werkgroep geeft recht op het Bulletin.
Alle betalingen op bankrekeningnummer 42 60 49 519 van de Amro-bank te Rotterdam (postgiro van de bank: 3016), ten name van de Stichting Batavia Academica.

★ ★ ★

Prijs per jaargang voor bibliotheken en instellingen f 25,—; losse nummers f 15,—
(exclusief BTW)

Besteladres:

APA / POSTBUS 122 / NL-3600 AC MAARSSSEN / HOLLAND

© 1989 Holland University Press bv, Amsterdam & Maarssen

Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd of openbaar gemaakt door druk, fotodruk, fotocopie, microfilm, of op andere andere wijze, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be translated or reproduced in any form by print, photoprint, photocopying, microfilm, or any other means, without the written permission from the publishers.

A.J. VANDERJAGT

DE INTELLECTUELE ACHTERGROND VAN DE
STICHTING VAN DE GRONINGSE ACADEMIE*

Ter gelegenheid van de plechtige opening van de Academie¹ op 23 augustus 1614, verschenen onder redactie van Petrus Pappus (1564-1628) en Joachim Alting (1556-1625), militaire en burgerlijke bestuurders van Groningen, de *Opera* van Wessel Gansfort (1419-1489).² Het werk van beide, niet wetenschappelijk aan de Hogeschool verbonden redacteurs kreeg in een inleidend lofdicht als het ware academische goedkeuring van de kersverse hoogleraar in de geneeskunde en de wiskunde, Nicolaus Mulerius (1564-1630).³ Op het eerste gezicht is het vreemd dat in het kader van wat kan gelden als onderwijskundige vernieuwing, een beroep werd gedaan op een theoloog en filosoof uit de late middeleeuwen, dus uit de periode van voor de protestantse hervorming. De middeleeuwen, zo kan men met slechts lichte overdrijving zeggen, strekken zich aan de Groningse Hogeschool uit tot in de zeventiende eeuw. Met hun publicatie legden Pappus en Alting een direct verband tussen hun eigen moderne tijd en alles dat in hun ogen waardevol was in de middeleeuwse geleerdheid.

De wetenschappelijke stroming die men op het oog had is niet die welke meestal meteen met de middeleeuwen wordt geassocieerd, namelijk het denken van Thomas van Aquino en de thomistische scholastiek. Neen, via Wessel wordt aansluiting gezocht bij de traditie van de *artes liberales*, bij het denken van Rupert van Deutz en van Alanus van Rijssel, en over hun heen bij de bronnen zelf van het christendom: de bijbel en de vroege kerkvaders, vooral Augustinus. In zijn gedicht gaat Mulerius nog verder terug: hij legt een direct verband tussen Wessel Gansfort, die hij bezingt als *Lux altera Mundi*, het tweede licht van de wereld, en het *Unica Lux Mundi Christus*, Christus, het licht van de wereld bij uitstek. Het past in deze lijn dat Pappus in zijn voorwoord benadrukt dat het werk van Wessel Gansfort uitgegeven wordt om aan te tonen dat de huidige Groningse wetenschap geen nieuwigheden wil onderwijzen maar er op uit is de oude, beproefde wetenschap en haar methode, waarnaar Wessel zijn werk inrichtte, te hanteren. Als licht van de wereld – zij het een tweede – is hij dus klaarblijkelijk iemand om na te volgen.

Pappus, Alting en Mulerius waren wat dit betreft geen querulanten. Hun opvattingen zijn onderdeel van wat wel de zeventiende-eeuwse Gro-

ningse universiteitsideologie mag worden genoemd, die overal waar de nieuwe stichting ter sprake komt naar voren treedt. Wanneer op 23 en 24 augustus 1614 de Academie met muziek en redevoeringen plechtig wordt geopend, houden Herman Ravensperger (1586-1625), ordinarius in de theologie, en Johannes Huninga (1583-1639), ordinarius in de ethiek, bloemrijke redevoeringen.⁴ Ravenspergers oratie is een lofrede op de wetenschap; in dit verband wordt een lange passage gewijd aan Gansfort. En in zijn typisch renaissancistische lofprijzing van de Provincie en haar wijze, geletterde bestuurders, die nu een Academie hebben gesticht, noemt Huninga, beginnende met Emo, een groot aantal Fries-Groningse geleerden met als apotheose haar twee uitnemendste zonen Gansfort en Agricola (1444-1485). Zij hebben de theologie en de wijsbegeerte in Germania, 'ja zelfs in geheel Europa', tot nieuw leven gewekt. Bij de uitgave van beide redes wordt ook een gedicht afgedrukt van Jacobus Henningius: *In Natalia Academiae Groningensis*. Op nogal gezwollen wijze prijst hij Groningen als meer gastvrij voor de Muzen dan andere steden. Natuurlijk ontbreken niet de namen van Gansfort, Agricola en Regnerus Praedinius (1510-1559). Korte tijd hierna schrijft Ubbo Emmius in deze geest in de *Effigies* korte biografieën van alle drie.⁵ Hij benadrukt hun filologische akribie, grote talenkennis, geleerdheid, en pedagogische inzichten. Deze kennis was typisch een verworvenheid van een opleiding in de *artes liberales*, en zij gaf bij uitstek toegang tot de bronnen van de theologie en van zuivere, verantwoorde wijsbegeerte.⁶

De traditie van de vijftiende-eeuwse 'Aduarder Academie' en de drie 'reuzen' verleende de Hogeschool mede haar grondslag.⁷ Door op deze manier terug te verwijzen naar het eigen, wat opgepoetste middeleeuwse verleden trachtten de stichters voor de Groningse Academie een plaats te verwerven die minstens gelijkwaardig was aan die van de oudere zusters te Leiden (1575) en Franeker (1585).⁸ Noch de Leidse noch de Friese hogeschool kon immers zulke vijftiende-eeuwse groten als Gansfort en Agricola tot haar onmiddellijke geestelijke vaders rekenen. Deze aandacht voor de continuïteit van de eigen wetenschappelijke traditie is eveneens duidelijk uit de stichtingsoorkonde van de Hogeschool, ook wel genoemd het Eeuwig Edict, van 14 juli 1614.⁹ In de preambule van de Staten wordt ruimschoots plaats gegeven aan een apologie van de wetenschappelijke studie; maar eigentijdse zeventiende-eeuwse voorbeelden worden vermeden. Evenmin worden Erasmus en de evangelische stromingen genoemd, of andere voor de hand liggende 'moderne' geleerden. Het centrale voorbeeld is een discussie tussen de vijftiende-eeuwse Alfonsus de Wijze, koning van Aragon, en Aeneas Sylvius Piccolomini, de latere Paus Pius II. Het is enigszins curieus in deze protestantse preambule een paus in positieve context aan te treffen. Dit geeft aan dat de dichotomie die wij terugkijkend vaak impliciet hebben aangebracht tussen vroegmoderne tijd,

en de middeleeuwen en de renaissance, of tussen reformatie en contra-reformatie, in ieder geval bij de Groningse bestuurders niet zo diep insnijdt.

Maar het is niet alleen om de *intrinsieke waarde* van eruditie en wetenschap te prijzen dat de staten van Groningen koning Alfonsus opvoeren. Dit wordt duidelijk uit het volgende citaat. Allereerst valt de stoïcijnse ondertoon op, die ook aanwezig is in het werk van Gansfort en Agricola; en vervolgens staat de humanistische gedachte van het praktische, maatschappelijke nut van de schone letteren op de voorgrond, naast de opvatting dat wetenschap, eruditie en techniek een eenheid vormen. Bij al zijn liefde tot wetenschap, zo stelt het Edict, 'ontbrak het Koning Alfonsus niet aan energie en doortastendheid of schiep hij alleen behagen in een rustig, teruggetrokken leven. Neen, hij werd ononderbroken in beslag genomen door zaken van groot gewicht in tijd van oorlog en van vrede; en meer dan eens heeft hij voorspoed en tegenspoed daarin gekend; doch steeds toonde hij met onbewogen gelaat, hoe wijs, moedig, standvastig en beheerst hij was. En ondanks dat zijn er nog steeds mensen, die in eigen ogen wijs schijnen, trots op eigen onwetendheid, verstoken van enige literaire vorming, die zich er niet voor schamen te blijven beweren, dat de studie der schone letteren nutteloos zou zijn en dat eruditie in de burgerlijke samenleving en in de Kerk volmaakt overbodig zou zijn en dat allen, die zich hieraan wijden tijd en geld verknoeien'. De Groningse stichters zullen hun pappenheimers, hun geldschietters goed hebben gekend.

De Groningse staten zijn in ieder geval overtuigd van het grote nut van de letteren en van eruditie. En de metafoor die wordt gebruikt spreekt zeer: er zijn twee soorten krijgsdienst, die de Staat, opdat het hem wel ga, in ere moet houden. Dit zijn het leger en de politie, en de wetenschapsbeoefening. Men dient voor de wapenhandel zorg te dragen 'om niet door een vijand te worden overmeesterd' en voor de wetenschapsbeoefening 'om niet aan onwetendheid en barbarij te bezwijken en ten onder te gaan, en wij vinden, dat goede en verstandige Bestuurderen geen van beide terreinen mogen verwaarlozen'.¹⁰ Nu de vrede gekomen is heeft men het besluit genomen om ter bevordering van de wetenschappelijk studies die behoren tot de ene soort krijgsdienst, een Illustre School te openen. En meteen volgt dan zowel vorm als inhoud van het onderwijsprogramma dat de Staten voor ogen staat.

AANTEKENINGEN

* Op verzoek van de redactie wordt hier een gedeelte opgenomen van mijn artikel 'Filosofie tussen humanisme en eclecticisme. Van Ubbo Emmius (1547-1625) tot Martinus Schoock (1614-1669)', uit de in juni 1989 te verschijnen bundel *'Om niet aan onwetendheid en*

barbarij te bezwijken'. *Groningse geleerden 1614-1989*, Hilversum (Verloren) 1989. Zie de aankondiging elders in dit nummer.

1. Voor het 'draaiboek' van de opening van de Academie: Ubbo Emmius, 'Wordingsgeschiedenis van de in de Stad Groningen op gezag van de Edelgrootmogende Staten van Groningen en Ommelanden gestichte Academie', in: *Effigies et vitae Professorum Academiae Groningae et Omlandiae*, facsimile van de uitgave van Groningen 1654, met toegevoegde Nederlandse vertaling, Groningen 1968. Zie verder de uitvoerige analyse van J. Wiarda, 'De inwijding van de Academia Groningae et Omlandiae' in: *Groninger Universiteitsblad* 1964 (15), 17-27, 129-140, 1966 (16), 10-24.
2. Deze *Opera* van Gansfort zijn in 1966 in facsimile uitgegeven door De Graaf te Nieuwkoop. Voor de uitgave van 1614 en mededelingen over Pappus en Alting: Van Rhijn, *Wessel Gansfort*, Den Haag 1927, Bijlage C, LXVIII-LXIX en de fraaie uiteenzetting van Waterbolk, 'Een verwaarloosde samenhang' in: Waterbolk, *Verspreide Opstellen*, Amsterdam 1981, 257-262; 258-260; de laatste benadrukt overigens in de ogen van de schrijver van dit artikel te sterk het 'evangelisch' karakter van deze episode, zonder aan te geven wat hieronder moet worden verstaan.
3. Onderzoek naar het leven van de Groninger hoogleraren van voor 1864 moet beginnen met de lectuur van Boeles, 'Levenschetsen der Groninger hoogleeraren', in: W.J.A. Jonckbloet, *Gedenkboek der Hoogeschool te Groningen ter gelegenheid van haar vijfde halve eeuwfeest*, Groningen 1864.
4. Voor de redevoeringen van Ravensperger en Huninga, en het gedicht van Henningius: *Orationes ad Inaugurationem Academiae Illustrum Ordinum Groningae et Omlandiae, Habita ab Hermanno Ravenspergero Doctore et Professore Theologo, et Ioh. Huninga Oostwoldano IU. et PH.D. et Institutionum Practiceque Philosophiae Professore*, Groningen 1614. Het exemplaar in de Universiteitsbibliotheek was in het bezit van Ubbo Emmius. Zie ook de artikelen van J. Wiarda genoemd in noot 1.
5. Emmius, 'Wesselus Groningensis-Wessel van Groningen', *Effigies*, 12-26 (Latijn), 6-13 (Nederlands), en vervolgens opstellen over Agricola en Praedinius. Zie voor Gansfort het in noot 2 genoemde werk van Van Rhijn en J.W. Scudder, *Wessel Gansfort. Life and Writings*, 2 vols., New York 1917; voor bio-bibliografische gegevens over de Aduarder geleerden: Akkerman en Santing, 'Rudolf Agricola en de Aduarder academie', in: *Groninger Volksalmanak. Historisch Jaarboek voor Groningen 1987*, 6-28. Zie voor Agricola: *Rodolphus Agricola Phrisius (1444-1485). Proceedings of the International Conference at the University of Groningen 28-30 October 1985*, eds. F. Akkerman, A.J. Vanderjagt, Leiden 1988. Voor Praedinius is nog steeds onontbeerlijk: Diest Lorgion, *Regnerus Praedinius (1510-1559)*, Groningen 1862.
6. Deze gedachten werden ook de leerlingen van de stedelijke latijnse school geïnculceerd: zie bijvoorbeeld de afscheidsrede van de scholier Martinus Johannes voordat hij immatriculeerde bij de Academie: *Declamatio scholastica de laudibus humaniorum literarum ... cum trivialibus, quae vocant, studijs valedicens ad Academica commigraret*, Groningen 1621.
7. Zie voor de geleerden van de kring van Aduard het artikel van Akkerman en Santing genoemd in noot 5.
8. Voor de Leidse universiteit: *Leiden University in the Seventeenth Century. An Exchange of Learning*, eds. Th.H. Lunsingh Scheurleer, G.H.M. Posthumus Meyjes, Leiden 1975; voor Franeker: *Universiteit te Franeker 1585-1811. Bijdragen tot de geschiedenis van de Friese Hogeschool*, red. G.Th. Jensma, F.R.H. Smit, F. Westra, Leeuwarden 1985.
9. Zie voor het Eeuwig Edict: *Effigies*, 4-6 (Latijn), 2-3 (Nederlands).
10. In zijn afscheidsrede wijst E.H. Waterbolk in een ander verband op de nauwe samenhang tussen militair bedrijf en geleterdheid; hierdoor wordt deze metafoor verhelderd: Waterbolk, 'Met Willem Lodewijk aan tafel', in: Waterbolk, *Verspreide opstellen*, 310-314.

B. TUIN

HET ARCHIEF VAN CURATOREN c.1930-1960 ALS BRON VOOR DE GESCHIEDENIS

Van de drie documentatiecentra voor de geschiedenis van hoger onderwijs en onderzoek in Groningen is het rijksarchief in de St.Jansstraat voor de RUG de meest voordelige. Het rijksarchief wordt bekostigd uit de begroting van WVC en neemt op grond van de Archiefwet de zorg voor de oudere archiefbescheiden van de universiteit over. Voor het behoud van andersoortige historische documentatie moet de universiteit zelf zorgen; vandaar de dieldeling universiteitsbibliotheek, universiteitsmuseum en rijksarchief. Wie onderzoek verricht naar een instellingsgebonden onderwerp zal deze coëxistentie misschien als een ongemak ervaren, maar er staat tegenover, dat het beheer volgens de regelen der kunst gewaarborgd is. Dat komt de toegankelijkheid van de collecties ten goede: de universitaire bestuursarchieven van Utrecht en Groningen zijn inmiddels beter ontsloten dan de Leidse, die beheerd worden door de Leidse universiteitsbibliotheek.

Vorig jaar is er op grond van de archiefwet gezorgd voor aanvulling van de universitaire collectie in het Rijksarchief. Nadat in de jaren zestig archiefblokken van senaat, rector magnificus en faculteiten over de periode 1930-1960 waren overgebracht, was het nu de beurt aan het archief van Curatoren. De belangrijkste tot dan toe overgebrachte series uit het archief van Curatoren liepen niet verder door dan 1915 en 1928.¹ Het was de bedoeling om de begrenzing van het over te brengen archiefblok gelijk te trekken met die van senaat en faculteiten, zodat een eenduidige situatie zou ontstaan. Vóór 1960 in het rijksarchief en openbaar (behoudens uitzonderingen), na 1960 nog in beheer bij de universiteit en niet openbaar (behoudens het recht op informatie krachtens het besluit openbaarheid van bestuur). Deze doelstelling is niet voor de volle honderd procent gehaald, omdat er nog de nodige stukken en dossiers in het lopende archief van het College van Bestuur schuilgingen, die er niet op korte termijn uit te halen waren. Om een voorbeeld te noemen: in de loop van de jaren vijftig werden voor het eerst persoonsdossiers van toen werkzame personeelsleden gevormd. Deze dossiers worden vernietigd, tenzij het 'prominenten' betreft, d.w.z. functionarissen met een leeropdracht. Deze dossiers zijn nog niet overgebracht. Daarom zijn ook de nodige stukken over het creëren van de leerstoel of de leeropdracht, die minder gelukkig aan de persoonsdossiers

zijn toegevoegd, nog niet overgebracht. Een ander voorbeeld: het oudste stuk dat nog in de burelen van de universiteit verwijt, dateert van 1800 (een eigendomsakte, op perkament met zegel en al). In de toekomst staan ons dus aanvullingen uit de periode tot 1960 te wachten. Dat is één van de redenen, waarom is afgezien van het maken van een definitieve inventaris.

Tijdens de voorbereiding van de overbrenging werd trouwens nog een aardige vondst gedaan. In een vergeten hoekje werden enkele meters archief ontdekt, die bij vluchtige inspectie bleken te behoren tot het archief van de rector magnificus (correspondentie uit de jaren 1940-1958) en het college van rector en assessoren (notulen en correspondentie uit de jaren 1940-1958). Deze stukken zullen een wezenlijke aanvulling vormen op hetgeen al is overgebracht. En een tweede reden om de huidige stand van inventarisatie van de universitaire archieven tot 1960 nog maar niet als de definitieve te beschouwen.

De wijze van ordening van de stukken was kennelijk sterk afhankelijk van de inzichten van de fungerende secretaris van Curatoren. De belangrijkste verandering in de wijze van ordening bracht mr. H.J. Reinink aan enige jaren na zijn benoeming in 1930. Voordien werd alle zakelijke correspondentie opgehangen aan halfjaarlijkse grote vergaderingen van Curatoren: de notulen van deze vergaderingen vormen de ruggegraat, en de correspondentie (losse stukken) is geborgen in de vorm van een lange serie bijlagen bij de agendapunten. Om de inhoud van die series vanuit een onderwerp te benaderen moet dan gezocht worden in een trefwoordenindex (die tienjaarlijks werden bijgehouden). Deze opzet van het archief weerspiegelt zowel de beperkte opzet van de universitaire administratie (waar bovendien de pedellen onder gezag van de rector magnificus de studentenadministratie voerden), als de regenteske wijze van bestuur.

Reinink gooide de zaak om: de stukken werden niet meer op volgorde van vergaderagenda weggelegd, maar op onderwerp, zodat de trefwoordenindices konden vervallen. De onderwerpsrubrieken werden overigens goeddeels ontleend aan de oudere gestandaardiseerde trefwoorden. Waar bij de afdoening van een aangelegenheid oudere stukken nodig waren, werden deze zonder mankeren uit de oude reeks bijlagen bij de de notulen gelicht, en met de recente stukken tot een bundeltje verenigd. Deze toestand is bij de huidige inventarisatie niet hersteld. Als een onderzoeker een hiaat constateert in de reeks bijlagen bij de notulen, doet hij er goed aan de beschrijvingen van de op onderwerp geordende bestanddelen na te trekken. Bij die beschrijvingen staan de oudere vergaderbijlagennummers opgesomd.

Enkele malen moest de indeling in rubrieken aangepast worden. Rond 1960 tenslotte (na het aantreden van mr. H. Addens als secretaris) werd

de ordening in rubrieken vervangen door een veel fijnmaziger ordening in zaakdossiers, gerangschikt volgens een systematisch classificatieschema. Voor het onderhavige archiefdeel is dat niet relevant.

De wet op het Hoger Onderwijs (1876, met wijzigingen van kracht gedurende de gehele periode van dit archief) kende aan het college van Curatoren een voornamelijk beherende en toezichhoudende functie toe.² Voor de inhoud van het onderwijs en het onderzoek waren de kroondocenten verantwoordelijk; ieder voor zich, en met elkaar in verband van de faculteit of de senaat. Deze verdeling van verantwoordelijkheden is bepalend geweest voor de opbouw van de universitaire archieven. Behalve het archief van Curatoren kenden de universiteiten archieven van rector magnificus en senaat, van elk der faculteiten, en van de beheerders van instituten en laboratoria. De inhoud van deze archieven vormt de neerslag van het handelen van het archiefvormende orgaan. Omdat de organen contacten met elkaar onderhielden, overlappen de archieven elkaar ten dele.

Het archief van Curatoren bestaat voor een belangrijk deel uit stukken over het beheer van middelen: personeel, gebouwen, verzamelingen en hulpmiddelen, financiën. Voor de 'uitwendige' geschiedenis van de instelling zijn deze stukken informatief; aan een reconstructie van de ontwikkeling van het onderwijs of de wetenschap dragen zij vermoedelijk weinig bij. Het zat in de functie van Curatoren ingebakken, dat zij op een zekere afstand stonden van het primaire proces binnen de universiteit, de overdracht van kennis en de vermeerdering van kennis door onderzoek.

Bovendien werden Curatoren door het wetenschappelijke corps niet als een 'eigen' orgaan beschouwd. Veelbetekenend zijn in dat opzicht de woorden die de voormalige secretaris van Curatoren, mr. J.L.H. Cluysenaer in 1959 uitsprak bij het aanvaarden van het ambt van hoogleraar in het sociaal recht. Het College van Curatoren is een Janus-figuur, zei hij; het vertegenwoordigt tegenover de regering de universiteit, maar tegenover de universiteit de regering. 'Stonden vroeger Curatoren meer buiten de universiteit [...], thans worden zij meer en meer een universitair orgaan.' Niettemin werden Curatoren door het wetenschappelijke corps nog altijd op afstand gehouden, en dat ambtelijk wantrouwen tegen de van regeringswege benoemde toezichhouders kwam volgens Cluysenaer de universiteit niet ten goede:

'Des te merkwaardiger heb ik het steeds gevonden, dat ik als secretaris van Curatoren bij voortduring méér openheid en méér vertrouwen heb mogen ondervinden van de ambtenaren van het Ministerie dan van de "eigen" Universiteit. Het Ministerie staat steeds op het m.i. juiste standpunt, dat beiden hetzelfde doel dienen en dat het daarom goed is Curatoren zoveel mogelijk te informeren. In universitaire kring heb ik

echter maar al te vaak het standpunt ontmoet, dat al wat Curatoren *niet* wisten slechts zuivere winst was. Dit "ambtelijke wantrouwen" (want het gaat buiten persoonlijke verhoudingen om) ontnemt niet alleen veel arbeidsvreugde, het komt ook zeker de Universiteit niet ten goede.³

In hun bestuurlijke arbeid liepen Curatoren regelmatig tegen dit ambtelijke wantrouwen aan. Wie iets nieuws van de grond wilde tillen kon met het oog op de noodzakelijke investeringen niet om Curatoren heen. Curatoren waren de schakel tussen het academische initiatief en de Haagse financier. Jaarlijks vond ter gelegenheid van het indienen van de ontwerp-begroting een dans om het gouden kalf plaats, waarbij beheerders en faculteiten hun wensen in klinkende munt trachtten om te zetten. Uit de veelheid aan wensen trachtten Curatoren het haalbare in Den Haag te bepleiten en veilig te stellen. Als plannen het in Den Haag niet haalden, laat het zich indenken, dat de indiener zich gefrustreerd voelde. Anderzijds mopperden Curatoren wel eens, dat de verlangens onrealistisch waren.

Buiten de jaarlijkse begroting om gingen de aanvragen voor bouwkredieten. Ten aanzien van de huisvesting lagen talloze knelpunten, zoveel, dat ook hier keuzen gemaakt moesten worden. Na de grote bouw golf uit de decennia voor 1914 werden er tot 1960 beduidend minder nieuwe gebouwen opgetrokken. Nieuwbouw werd wel gepleegd ten behoeve van de medische faculteit en het academisch ziekenhuis. De langdurige planning voor een biologisch centrum op het landgoed 'De Wolf' in Haren kreeg in deze periode ten dele zijn beslag door de bouw van het dierkundelab en het geduldige opbouwwerk van de hortus. Van nog langer adem was de realisering van een nieuw farmaceutisch laboratorium: van 1928 tot zijn afscheid in 1958 heeft prof. D. van Os er voor moeten pleiten. Dat hij behouden bleef voor de universiteit mag een wonder heten. Voor het overige bestaat de huisvestingsgeschiedenis in de jaren tot 1960 uit talloze verbouwingen van oudere universitaire panden en ingebruikneming van binnenstadspanden, die voordien een andere bestemming hadden. Na de oorlog werd trouwens wel direct een start gemaakt met planmatige aanpak van de huisvesting; zichtbare effecten had dat pas na 1960.

Het personeelsbeheer was een belangrijke taak van Curatoren. Het gaf aanleiding tot nogal wat paperassen, waarvan het belang nu is, dat de details van het carrièreverloop van (eventueel later) vooraanstaande academici gereconstrueerd kan worden. Door de tijdelijke aanstellingen als assistent deden zich frequent wisselingen voor; een situatie die zich nu weer voordoet in de universitaire wereld.

De personele en materiële voorzieningen waren randvoorwaarden om het primaire proces binnen de universiteit in gang te houden. Het is dus begrijpelijk, dat de hoogleraren de ambtelijke zeggenschap over het middelenmanagement wantrouwden. Uit memootjes van de secretaris van

Curatoren blijkt meermalen, dat de 'ambtenaren' echter zo hun twijfels hadden over de managementcapaciteiten van deze of gene hoogleraar.

Een enkele maal deden zich bijzondere omstandigheden voor, waardoor Curatoren meer dan gebruikelijk bij het dagelijkse beheer of de voortgang van onderwijs en onderzoek werden betrokken. De kwestie van de regeling van het oudheidkundig bodemonderzoek in Nederland, en de dubbelfunctie van prof. Van Giffen als directeur-beheerder van het Biologisch-Archeologisch Instituut en directeur van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek gaf aanleiding tot strubbelingen. Het college van Curatoren heeft getracht de scherpe kantjes van de conflicten af te halen door zich als een buffer tussen prof. Van Giffen en de buitenwereld op te stellen. Een andere kwestie deed zich in de jaren vijftig voor in de afdeling tandheelkunde van de medische faculteit; het conflict leidde zelfs tot tijdelijke sluiting van het laboratorium voor de materia technica.

Het archief van Curatoren bevat verder veel over regelingen op het terrein van hoger onderwijs. Het hoger-onderwijsbestel is altijd in discussie geweest. Soms kwam het initiatief uit Den Haag, en dan ging het om de beheersing van de kosten. Zowel in de jaren twintig als in de jaren dertig dook in Haagse kring de term 'rolverdeling' op: het toenmalige woord voor taakverdeling. Het antwoord van Curatoren heeft een al even bekende klank: past op, gij morrelt aan de enige rijksuniversiteit buiten 'Holland' (de Randstad); laat de hoger onderwijsvoorziening voor het noorden en oosten van Nederland intact. De grootste schok gaven wel de bezuinigingsvoornemens van de regering in de jaren 1934 en 1935. Uitleiding van de universiteit en omzetting in een medische hogeschool... De burgemeester van Groningen deponeerde later, in 1946 toen hij president-curator was, het verslag van zijn lobby in Den Haag onder gesloten couvert in het archief van Curatoren. De bui dreef over; de Groningse bijdrage aan de bezuiniging werd gevonden door beperking van de rijksbijdrage in de exploitatiekosten van het Academisch Ziekenhuis.

De keerzijde van rolverdeling en inkrumping komt gelukkig ook aan bod. Hoewel het initiatief voor de vestiging van nieuwe leerstoelen, studierichtingen, faculteiten en 'verenigde faculteiten' niet bij Curatoren lag, kan het raadplegen van het archief van Curatoren toch lonend zijn. Curatoren waren immers de pleitbezorgers in Den Haag. Niet elke stichting is even goed gedocumenteerd, maar over bijvoorbeeld tandheelkunde en sociologie is veel te vinden. De voorgeschiedenis van de leerstoel in de sociologie is goed gedocumenteerd in de vorm van het gedeponeerde archief van de stichting 'Sociologisch Instituut' over de jaren 1938 tot 1948. In dit verband mogen ook genoemd worden de stukken die het gevolg zijn van het toezicht op de stichting van bijzondere leerstoelen.

Onder invloed van de als stormachtig ervaren ontwikkeling van de vraag naar hoger onderwijs en de groeiende drang tot vermaatschappelijking

van het wetenschappelijke produkt werd de discussie over het hoger-onderwijsbestel in de jaren vijftig in alle levendigheid gevoerd. In velerlei commissies (Reinink, Van der Pot, De Vries) en overlegorganen werden onderwerpen als universitair zelfbestuur, studentenzorg en studierendement, para-universitair onderzoek, internationalisering, aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt besproken.

Over tal van initiatieven is in het archief van Curatoren iets te vinden. Het 'flankerend beleid' op het terrein van studentenvoorzieningen (huisvesting, sport, voorlichting, gezondheidszorg); initiatieven om werkloze academici aan werk te helpen (met een archiefje van de plaatselijke vertegenwoordiging van de 'Stichting tot verruiming van de werkgelegenheid voor academisch gevormden', 1934-1942); interuniversitaire samenwerking; stichtingen op het terrein van de volksgezondheid en het welzijns-werk; etc.

Een heel bijzondere stichting was het Algemeen Provinciaal Stads- en Academisch Ziekenhuis (APSAZ) uit 1893. De tweeling medische faculteit en academisch ziekenhuis was de oogappel van Curatoren. Formeel stond het APSAZ los van de universiteit, maar namens het Rijk waren Curatoren nauw bij het bestuur van het ziekenhuis betrokken. Omdat bovendien de secretaris van Curatoren deel uitmaakte van het bestuur – niet qualitate qua, maar gekozen door de gemeenteraad – is veel over het APSAZ in het archief van Curatoren terechtgekomen. De secretarissen oefenden deze nevenfunctie met hartstocht uit. Het juridische fundament van het ziekenhuis werd met bijzondere zorg gekoesterd. De 'akte van overeenkomst' uit 1893 was een wederzijds verbindende overeenkomst, waaruit het rijk zich niet zonder goedvinden van de andere partijen (provincie en gemeente) kon losmaken. Het voortdurende gesleutel aan het ziekenhuis maakte regelmatig herziening van de 'akte van overeenkomst' en de exploitatie-regeling nodig, maar zowel het ziekenhuisbestuur als de universitaire bestuurders hebben er steeds voor gewaakt, dat het rijk zich uit de overeenkomst zou losmaken.

In het bovenstaande zijn enkele 'zwaartepunten' in het archief van Curatoren aangeduid. Het reguliere beheerswerk, het vooroorlogse werk om het verworvene te behouden, en het naoorlogse om tegemoet te komen aan de groeiende vraag naar hoger onderwijs. Daartussen in ligt het zwaartepunt van de bezetting. De uitzonderlijkheid van het bestuur in de periode van bezetting en overgang (rechtsherstel, zuivering) vindt in dit archief zijn neerslag. Naderhand was het kennelijk niet goed mogelijk de paperassen onder te brengen in de gebruikelijke rubrieken, zodat er als het ware een afzonderlijk 'oorlogsarchief' in het archief van Curatoren bleef liggen. Zelfs nu nog is de staat van ordening daarvan onbevredigend. Het materiaal dat bewaard is gebleven, documenteert op indringende wijze

de dilemma's waarvoor het universitaire bestuur zich geplaatst zag. Het beleid van Curatoren werd in hoge mate bepaald door de 'Aanwijzingen betreffende de houding...' die van regeringswege in beperkte kring waren verspreid. De behoedzaamheid van Curatoren (m.n. de president-curator) was op den duur geen partij voor het brute optreden van de bezetter of de verzetswil van studenten en personeelsleden van de universiteit.

Het archief van Curatoren is door zijn rijkdom aan details over de personele en materiële omstandigheden, waaronder in Groningen hoger onderwijs werd verzorgd en onderzoek werd verricht, waardevol voor de geschiedenis van de instelling. Bovendien wordt de eigenaardigheid van het universitaire management goed documenteerd. Voor een volledig beeld van het bestuur moet men evenwel niet nalaten de archieven van senaat, rector magnificus en de faculteiten te raadplegen. De verzuchting van mr. Cluysenaar – 'dat al wat Curatoren niet wisten slechts zuivere winst was' – is in dit opzicht een waarschuwing.

Voor de 'inwendige geschiedenis' van het hoger onderwijs en de wetenschap is het archief van Curatoren niet de eerstaangewezen bron. Het produkt van de wetenschappelijke inspanning wordt gedocumenteerd in de collecties van de Universiteitsbibliotheek en het Universiteitsmuseum.

De zorg voor de universitaire bestuursarchieven is professioneel geregeld. Voor het behoud van die archieven behoeft niet gevreesd te worden. Op het niveau van instituten, laboratoria, leerstoelen of vakgroepen is dat anders. Hoe zit het met wetenschappelijke correspondentie, met wetenschappelijke dagboeken en onderzoeksprotocollen; het soort documentatie, dat heel dicht staat bij de dagelijkse gang van zaken? De afdeling Oude en Kostbare Werken van de UB heeft een collectie handschriften van een aantal hoogleraren. Het universiteitsmuseum heeft ook enige handgeschreven documentatie in beheer. Aangezien hoogleraren stamden uit voorname geslachten is in het verband van familie-archieven ook het nodige in overheidsarchieven terechtgekomen.⁴

Elke 'verzameling' of collectie 'hulpmiddelen' (bibliotheek, laboratorium, instituut, e.d.) was toevertrouwd aan de zorgen van een hoogleraar-beheerder. De beheerder had de zorg voor bewaring en onderhoud van de gebruiks- en verbruiksgoederen, zorg voor de briefwisseling en de administratie, voerde het kredietbeheer en droeg zorg voor 'het nauwkeurig bijhouden en de zorgvuldige bewaring van het archief.'⁵ In het archief van Curatoren blijkt de werkzaamheid van beheerders uit jaarlijkse verslagen en uit bijlagen bij de begroting (aanvragen, kredietbeheer). Maar van de oude archieven van de hoogleraren-beheerders is nog niets overgebracht naar het rijksarchief. Waren de bescheiden in deze archieven geen van alle van belang voor de historie? Of zijn ze tot nu toe gewoon aan de aandacht ontsnapt? Niet alles uit beheerdersarchieven zal de moeite waard

zijn, maar als er stukken in zitten die de onderwijs- en onderzoekspraktijk documenteren, zal het behoud daarvan van belang zijn voor de geschiedenis van onderwijs en onderzoek aan de Rijksuniversiteit Groningen.

NOTEN

1. Zie de inventaris: H.M. Mensonides, A.T. Schuitema Meijer, *Inventaris der archieven van den senaat, de faculteiten en het college van curatoren der Groningsche universiteit*, Groningen 1947.
2. Taken en bevoegdheden van Curatoren bepalen in hoofdlijnen de inhoud van het archief. De belangrijkste regelingen waren:
 - de Wet op het Hoger Onderwijs van 28 april 1876, Stb. 102;
 - het KB van 3 december 1878, Stb. 174, regelende het beheer door Curatoren (gewijzigd bij KB van 8 juni 1933, Stb. 312);
 - Het KB van 27 augustus 1931, Stb. 388, houdende het reglement (buiten)gewone hoogleraren en lectoren;
 - het KB van 13 november 1935, no.35, houdende reglement op het beheer en gebruik van verzamelingen en hulpmiddelen (vervanging KB 31-12-1879, no.24);
 - de Verordening van de rijkscommissaris van 13 augustus 1941, Vb. 153, inzake het bestuur van universiteiten en hogescholen (alsmede het besluit van de secretaris-generaal OWK van 10 maart 1943, Vb. 28);
 - de besluiten van van de militair commissaris Groningen van 19 april 1945 en van 14 mei 1945 tot instelling van een Commissie van Herstel;
 - de beschikking van de chef-staf van het Militair Gezag van 25 mei 1945, no. H 4, tot instelling van een College van Herstel;
 - het KB van 22 augustus 1945, Stb. F 145, houdende vaststelling van het Herstelbesluit Instellingen van hooger onderwijs 1945.
3. *Recht in de welvaartsstaat*. Inaugurele rede van prof.mr. J.L.H. Cluysenaer, Groningen, 1959, p. 22.
4. Men raadplege de indices van de bestandsoverzichten uit de serie *Overzichten van de archieven en verzamelingen in de openbare archiefbewaarplaatsen in Nederland*, uitgegeven onder auspiciën van de Vereniging van Archivarissen in Nederland, Alphen aan den Rijn, 1979.
5. Zie het reglement op het beheer en gebruik van verzamelingen en hulpmiddelen, vermeld in noot 2, artikel 3.

E.W.A. HENSSEN

ENIGE OPMERKINGEN OVER HET SCHRIJVEN VAN EEN CONTEMPORAINE UNIVERSITAIRE GESCHIEDENIS

De werkgroep universiteitsgeschiedenis vroeg mij een inleiding te houden naar aanleiding van mijn onderzoek over de geschiedenis van de Groninger universiteit in de jaren 1964-1988. Tegelijkertijd werd mij verzocht in te gaan op vragen als welke bronnen er zijn, wat er nog bewaard wordt en hoe groot de toegankelijkheid en openbaarheid ervan is. Tenslotte gaf men te kennen het te waarderen, als ik eveneens iets zou kunnen meedelen over de opzet van het door mij beoogde boek, een vergelijking zou maken met vorige Groninger gedenkboeken en met publicaties over de geschiedenis van andere universiteiten, over het nut en onnut van zo'n studie en over de beoefening van contemporaine universiteitsgeschiedenis.

Ik zal beginnen met de bronnen: de schriftelijke en de gedrukte. Alle universitaire archieven konden worden geraadpleegd. Hun toegankelijkheid varieerde echter: voortreffelijk toegankelijk waren de archieven van de Academische Senaat (die in 1973 zijn laatste bijeenkomst hield), het college van Curatoren (lopend tot 1972) en het College van Bestuur, waarvan de papierproductie per enkele vergadering telkens enorm groot is. Verrassenderwijs bleken de Senaatsarchieven van de meeste betekenis. Een oud-rector magnificus, prof. mr. E.H. 's Jacob had mij immers kort nadat ik in het voorjaar van 1986 met mijn werk was begonnen gezegd: 'Kijkt U daar maar niet in. In de Senaat ging in de jaren '60 niets van belang om'. Dat bleek goeddeels juist. Maar in de notulen van de Senaat konden opmerkingen en zaken worden aangetroffen die kenmerkend waren voor de in de vroege jaren zestig, de vooravond van de democratisering, bij Groninger hoogleraren heersende mentaliteit, bijvoorbeeld de geslaagde poging om tegen de wil van de faculteit der godgeleerdheid in de komst van een opleiding van rooms-katholieke geestelijken te verhinderen, hetgeen opmerkelijk mag worden genoemd in de era van het Tweede Vaticaanse Concilie. In Groningen echter werd het oude anti-papistische vuur met kracht opgerakeld.

De notulen van het College van Curatoren zijn goeddeels besluitenlijsten en lieten slechts éénmaal iets zien van een bepaalde geestesgesteldheid: de vraag of iemand wel hoogleraar bedrijfseconomie kon worden, indien hij door zijn wijze van optreden misschien niet al te goed lag bij het bedrijfsleven. Deze vraag werd beantwoord door twee hoogleraren te benoemen.

Sinds de invoering van de WUB kregen notulen een ander karakter. Behalve bij democratiseringsconflicten zijn het vrijwel zelden meer dan besluitenlijsten, die van nut kunnen zijn bij het traceren van een besluitvormingsproces. Vaak is daar echter in de archieven weinig van terug te vinden. Over een opmerkelijke gebeurtenis uit de recente geschiedenis van de universiteit zal men in de schriftelijke stukken niet veel ontdekken, zoals bijvoorbeeld de eerste bezetting van een universitair gebouw in 1970. Andere bronnen moeten dan uitkomst bieden: krantenleggers, door sommigen bewaarde stencils en pamfletten, en mondelinge mededelingen. Door de laatste categorie wordt duidelijk waarom het in 1970 bezette Alfa-gebouw, anders dan het Maagdenhuis het jaar tevoren, niet door de politie is ontruimd. De Groninger hoofdcommissaris van politie was in 1969 nog commissaris in Amsterdam en ried de universitaire autoriteiten te Groningen op grond van zijn in Amsterdam opgedane ervaring af het gebouw te ontruimen: als men niet op de wensen van de bezetters reageerde, zouden zij waarschijnlijk in onderlinge conflicten verwickeld raken. Bovendien stond de Paasvakantie voor de deur en dan wilden de studenten naar huis. Aldus geschiedde. De onderlinge conflicten bleken uit telegrammen aan het College van Bestuur met het verzoek vorige telegrafische boodschappen als niet verzonden te beschouwen en tot onderhandelingen over te gaan. Mondelinge informatie kan dus een belangrijke aanvulling zijn op schriftelijke stukken, zoals archieven en Jaarboeken, maar is soms ook onbetrouwbaar en dient daarom in combinatie met andere gegevens te worden gebruikt.

Bij de vraag naar bronnen moet ook nog aan necrologieën worden gedacht in de Jaarboeken van de universiteit en in die van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde en van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, aan oraties, afscheidscolleges, verkenning- en structuurrapporten, rapporten waarin de geschiedenis van een vakgroep wordt beschreven, notities en memoranda van hoogleraren, studentenbladen en archieven van studentenorganisaties en publicaties over de geschiedenis van de Groninger universiteit.

Het raadplegen van al deze bronnen resulteerde in een boek waarin aandacht wordt geschonken aan de bestuurlijke geschiedenis, de nieuwbouw en vooral de facultaire geschiedenis. Bij de bestuurlijke geschiedenis wordt getoond welke rol Groningen speelde bij de bestuurlijke democratisering, hoe de W.U.B. in Groningen werd ingevoerd en werkte en wordt de Wet Universitaire Bestuurshervorming in een internationaal perspectief geplaatst. Bij de facultaire hoofdstukken wordt bij de alfa-faculteiten over het werk van de zittende hoogleraren gezwezen: hun werk is meestal puur individueel en te recent. Bij de gamma-wetenschappen wordt iets meer opgemerkt over recent werk; daar is de wetenschappelijke *output* dikwijls de resultante van groepsarbeid. Bij de bèta-disciplines en de faculteit der geneeskunde

wordt uitvoerig ingegaan op het verrichte onderzoek dat meestal door méér dan één persoon werd verricht. In het hoofdstuk over het studentenleven wordt onder andere ingegaan op het studentenactivisme dat geruime tijd mede het beeld van de universiteit heeft bepaald. Thans is het nage-noeg dood en vormt de studentenmaatschappij een pluriform geheel.

Het komende boek over de laatste periode uit de geschiedenis van de Groninger universiteit verschilt door de gekozen opzet sterk van zijn drie voorgangers. Jonckbloet typeerde zijn in 1864 verschenen boek over de Groninger universiteit als 'uitvoerige bijdrage tot' haar geschiedenis, hoofdzakelijk geput uit de notulen van de Senaat en de bijbehorende bescheiden. Op vijf onderwerpen ging hij in: de uitwendige geschiedenis, het bestuur, het onderwijs, de academische instellingen tot bevordering van onderwijs en wetenschap en de geschiedenis. Aan de *research* besteedde hij dus niet of nauwelijks aandacht, ongetwijfeld omdat in de door hem bestreken periode een universiteit in de eerste plaats een hogeschool was en een hoogleraar in de eerste plaats een leraar. Huizinga's geschiedenis van de Groninger universiteit gedurende de derde eeuw van haar bestaan bezit geheel andere kenmerken dan Jonckbloets werk. Huizinga's boek dat hijzelf, zoals hij in *Mijn weg tot de geschiedenis* opmerkte, als één van zijn beste werken beschouwde, is een cultuurgeschiedenis van Nederland in de negentiende eeuw met de Groninger hogeschool als brandpunt. Het laatste gedenkboek, dat van 1964, werd door enkele hoogleraren samengesteld en stelt de facultaire geschiedenis op per hoofdstuk verschillende wijzen primair. De lotgevallen van de universiteit tijdens de Tweede Wereldoorlog werden beschreven op een manier die niet altijd de instemming kon vinden van degenen die de Duitse bezetting als Gronings hoogleraar hadden meegemaakt.

Het te publiceren boek kan gezien de periode die het behandelt het beste worden vergeleken met andere publicaties over de geschiedenis van Nederlandse universiteiten tijdens de laatste decennia: Cohens boek over de komst van een nieuwe bestuursvorm in Leiden omstreeks 1970; de Jongs relaas van de democratisering van de universiteit van Amsterdam en de Vries' beschouwingen over het contemporaine verleden van de Tilburgse hogeschool, en het gedenkboek van de Utrechtse universiteit over de jaren 1936-1986. Bij een summiere vergelijking van het nieuwe Groninger boek met de laatste geschriften blijkt onder meer het volgende: anders dan in de Leidse en Amsterdamse studies wordt in het Groninger boek ook ingegaan op de wetenschapsbeoefening. In tegenstelling tot het Tilburgse boek wordt er bovendien naar gestreefd de WUB in een internationaal perspectief te plaatsen en anders dan het Utrechtse boek wordt de studie over Groningen door één persoon geschreven.

Over het nut en onnut van zo'n werk kan ik kort zijn. De facultaire hoofdstukken beogen primair een inventarisatie te geven van het gedane

onderzoek en kunnen als zodanig misschien van enige betekenis blijken. De hoofdstukken over de bestuurshervorming laten de rol van de Groninger universiteit in de democratisering zien en een aan studenten gewijd hoofdstuk toont onder meer beknopt de opkomst aan van een pluriforme studentenmaatschappij die sterk verschilt van voor de jaren zestig. Mocht de lezer in deze hoofdstukken voor hem zinvolle informatie aantreffen, dan is daarmee ter zelfder tijd de vraag naar de betekenis van de contemporaine universiteitsgeschiedenis beantwoord.

J. VAN KEULEN & H. STIENSTRA

DE ARCHIEVEN VAN DE GRONINGER UNIVERSITEIT IN HET RIJKSARCHIEF*

De geschiedenis van een universiteit zou zeker een 'beredeneerde geschiedenis der verschillende wetenschappen die er beoefend werden' moeten behelzen. Aldus W.J.A. Jonckbloet 125 jaar geleden in zijn *Gedenkboek der Hoogeschool te Groningen*. Maar hij constateerde hierin tevens dat vooralsnog de bouwstoffen voor een dergelijk werk ontbraken. Daarom zag hij in 1864 zijn voornaamste taak gelegen in het opsporen van de 'belangrijkste' feiten. Zijn bedoeling met het *Gedenkboek* was dus niet een geschiedenis van de Groninger universiteit, maar een panegyriek te schrijven. Een halve eeuw later, bij de viering van het derde eeuwfeest, wilde ook Johan Huizinga zich niet wagen aan een 'ruim opgevatte geschiedenis der hogeschool'. Daarvoor zou uitgebreid nieuw bronnenonderzoek onvermijdelijk zijn.

Beide hierboven genoemde hoogleraren hebben echter wel gebruik kunnen maken van de voor hun werk belangrijkste bron. Uiteraard wordt hiermee het archief van de Groninger universiteit bedoeld, dat, alweer zo'n 'gedenkwaardig' jaartal, precies honderd jaar geleden, in 1889, naar het Rijksarchief in de provincie werd overgebracht. Daarmee eindigde een ongeregelde bewaring. Vóór die tijd werd het archief op verschillende plaatsen bewaard, onder andere in de woning van de rector magnificus. Met de overbrenging van het curatorenarchief naar het Rijksarchief in 1988 is het gehele archief over de periode 1614-1960 voor onderzoek beschikbaar. De archivalia zijn toegankelijk door middel van een aantal inventarissen (zie hieronder). Vastgesteld kan worden dat de archieven van zowel senaat als curatoren in bepaalde opzichten volledig zijn overgebracht. De door Jonckbloet in zijn *Gedenkboek* vermelde slordigheid waarmee de archieven van de Groninger hogeschool vroeger werden beheerd, hebben voor het senaats- en curatorenarchief geen grote verliezen opgeleverd.

De archieven van de verschillende faculteiten vertonen daarentegen veel meer lacunes, wat waarschijnlijk toegeschreven mag worden aan het niet altijd even doelmatig beheer op de faculteiten zelf. De eerder genoemde volledigheid is vrij opmerkelijk, daar in de afgelopen 375 jaar toch vele omstandigheden zich hebben voorgedaan, die daarop inbreuk hadden kunnen maken, zoals ingrijpende verbouwingen in de zeventiende eeuw, de afbraak van de academie halverwege de negentiende eeuw en

de brand van 30 augustus 1906. Bij deze brand moesten de archieven snel overgebracht worden naar de tegenover de academie gelegen Broerkerk. Wat toen zoekraakte werd echter door de stadsreinigingsdienst weer terugbezorgd.

Zoals reeds vermeld hebben beide eerder genoemde 'feestredenaars' het universiteitsarchief als hun voornaamste bron beschouwd. Jonckbloet en Huizinga hebben dit echter op een verschillende wijze gedaan. Jonckbloet maakte voor zijn *Gedenkboek* naast de resoluties van de Staten van Stad en Lande en de *Effigies et vitae professorum Academiae Groninganae et Omlandiae* (1654) gebruik van het archief van de senaat. In zijn geval waren vooral de 'acta senatus' van belang. Jammer vond hij het dat de beide series 'acta' onvolledig waren. Hoewel beide series niet altijd indientiek blijken te zijn, heeft men toch voor de gehele periode 1614-1958 de 'acta' tot zijn beschikking, hetzij als klad-, hetzij als netexemplaar. Dan ontbreekt alleen het jaar 1918/19 en de jaren 1812-1815, waarin de senaat terzijde was geschoven. Nadere toegangen op het archief van de senaat zijn nagenoeg niet aanwezig, wat des te meer respect afdwingt voor Jonckbloets werk.

Het ontbreken van deugdelijke indices op het senaatsarchief was voor Huizinga een reden het curatorenarchief als belangrijkste bron te gebruiken. Hierop waren namelijk wel indices aanwezig; het leverde hem de bouwstoffen op voor zijn *Academia Groningana*. De belangrijkheid van dit archief was naar zijn mening gelegen in de werkzaamheid van het college van curatoren. Het door hen gevormde archief was een 'monument van nooit verflauwden ijver en volharding ten bate van de instelling...'. De 'resolutiën der heeren curatoren' zijn bijna in hun geheel bewaard gebleven voor de periode 1616-1959. Wel moet men ook hier voor een aantal jaren genoeg nemen met een minuut-resolutie.

Huizinga achtte overigens de archieven van de faculteiten nog van meer 'organische' betekenis dan dat van de senaat. Hoe spijtig te moeten constateren dat de faculteitsarchieven zo schandelijk waren verwaarloosd. Wanneer wij die archieven bekijken, kan dat niet worden ontkend. De voor elk onderzoek belangrijke notulen ontbreken bij voorbeeld in z'n geheel bij de 'artes'-faculteit, de klad-notulen over de periode 1812-1814 niet meegerekend. Die van de juridische en medische faculteit beginnen pas halverwege de achttiende eeuw. Van de tijdens de Republiek als belangrijkste beschouwde theologische faculteit beginnen de notulen (handelingen) in 1643. Veel meer dan de genoemde notulen treft men hier echter niet aan.

Dit is wel het geval bij de archieven van de senaat en het college van curatoren. Daar vindt men onder andere series correspondentie, verschillende publikaties en de 'leges academiae', het album studiosorum en doctorum en stukken betreffende de gebouwen, financiën en rechtspraak.

Al met al zal het universiteitsarchief (ca. 70 m), zoals het nu in het Rijksarchief voor onderzoek ter beschikking is, de universiteitshistoricus voldoende materiaal opleveren voor een geschiedenis van de Groninger universiteit. Het archief is in redelijke mate toegankelijk, alhoewel ook hier nog wel een paar wensen overblijven.

Of zal de voortschrijdende diversiteit van het historisch onderzoek, de veelvoud van vraagstellingen en disciplines een poging tot een synthese ontmoedigen. Ook de aandacht voor het 375-jarig bestaan van de Groninger universiteit heeft niet dat geschiedboek opgeleverd. Misschien dat wij, zoals in het geval van de Franeker hogeschool, moeten wachten tot de herdenking van het vierde eeuwfeest. Huizinga althans, heeft later onder andere zijn bijdrage tot de geschiedenis van de Groninger hogeschool beschouwd als het beste wat hij had geleverd.

De archieven, die in het Rijksarchief berusten, worden voor zover dat valt af te leiden uit het onderzoek op de studiezalen en de gestelde schriftelijke vragen om inlichtingen, het meest gebruikt voor biografisch onderzoek naar hoogleraren en studenten. Veelal heeft men dan eigenlijk al een archiefbestanddeel geraadpleegd, te weten het album studiosorum (en doctorum), waarvan in 1915 een uitgave verscheen over de periode 1614-1914. Tot nu toe is ons slechts in één, inderdaad wat merkwaardig geval gebleken, dat dit boek te kort schoot en dan nog lag het niet aan de kwaliteit van de editie. De promotie honoris causa tot doctor in de Wis- en Natuurkunde van R. Lobatto in 1834 komt ook niet voor in het originele register van promotiën en blijkt eigenlijk alleen onomstotelijk uit zijn bij de faculteit binnengekomen bedankbrief! De onderzoekster was deze promotie op het spoor gekomen, doordat Lobatto het feit vermeldde in een brief aan een vriend. De uitgave van de alba is indertijd mede gebaseerd op aanvullend onderzoek in andere bescheiden, en tot nog toe bleek steeds, dat iemand die niet in de uitgave wordt genoemd, nergens in de archieven van de universiteit te vinden is.

De meest gestelde vraag betreffende studenten is wel, of er meer te vinden is dan de inschrijving. Recensielijsten, jaarlijkse lijsten van herinschrijving, zijn pas vanaf 1765 bewaard en dan nog zeer lacuneus. Is de student niet gepromoveerd, dan is het moeilijk een idee te krijgen van de duur van zijn aanwezigheid. Faculteitsarchieven bevatten lange tijd alleen examenuitslagen. Komt de student daar niet voor, dan rest slechts de mogelijkheid alle uit de in aanmerking komende periode aanwezige stukken door te nemen, zoals de stukken van de bursa en de senaat als rechtsprekend college, het forum academicum. Zoals zo vaak, zijn het degenen, die van het 'Algemeen Menselijk Patroon' afwijken, waarover meer te vinden is.

Voor de vroegere periode, toen het nog een gewestelijke hogeschool was, is wel iets te vinden over een 'personeelsbeleid', vooral gericht op

prestige voor de universiteit en het gewest. Salarisdifferentiatie en het aanbieden van emolumenten of sinecures stelde de curatoren in staat hoogleraren aan te trekken, zoals uit Harderwijk en te weerhouden naar Leiden te vertrekken.

Daarnaast betreffen veel vragen de benoemingsprocedures van hoogleraren: waarom is betrokkene wel of juist niet benoemd, of stond hij in eerste instantie eerste op de voordracht en later niet meer? Hier schieten de stukken – nog tot in deze eeuw – eigenlijk te kort. Regelmatig vindt men in de notulen van de faculteiten aanduidingen als 'na uitvoerig overleg', 'na uitgebreide bespreking van de ingewonnen inlichtingen', meestal gevolgd door een lijstje namen, soms zelfs door de onduidelijke opmerking 'werd een voordracht opgesteld'. Wie welke namen heeft genoemd, en waarom tot een bepaalde volgorde werd besloten, blijkt dan nergens. Ook de ingewonnen inlichtingen zijn vaak niet meer te vinden.

De laatste jaren is er ook wel enig onderzoek gedaan naar groepen, bij voorbeeld Hongaarse studenten, Schotse hoogleraren en studenten en studenten uit Lingen. De onderzoeker, die zocht naar continentale invloed op Schotland in de eerste helft van de zeventiende eeuw, met name op kerkelijk terrein, kwam met dit archief niet verder dan een rijtje namen. Privégegevens, gegevens over het persoonlijk leven vindt men in dit archief uiteraard niet.

Er komen regelmatig vragen over verleende eredocoraten, en, zo mag in dit lustrumjaar niet onvermeld blijven, overwegend naar aanleiding van de 'bullenregen' van 1914. Ter gelegenheid van het 300-jarig bestaan deelde men op 1 juli 1914 maar liefst 68 eredocoraten uit. Met de criteria is tot kort voor de plechtigheid nog gesold. De discussies in de faculteiten en senaat spitsten zich meer toe op de verdeling over faculteiten, universiteiten en nationaliteiten, dan op de vraag 'aan wie en waarom'. Daarnaast gold ten slotte voor buitenlanders als voorwaarde persoonlijke aanwezigheid: diverse geleerden verloren hun nominatie, doordat zij geen deel uitmaakten van de delegatie van hun universiteit. Veelal is de memorie van toelichting, opgesteld door de faculteit ten behoeve van de senaat, niet bewaard en bij de plechtige uitreiking werd aan elke doctor slechts een enkele zin gewijd. Uit enkele daarover uit het buitenland ontvangen brieven kan misschien ook een lichte verwondering worden geproefd, dat een niet in alle opzichten vooraanstaande wetenschapper in Groningen een eredocoraat kreeg. Vakinhoudelijk vindt men in de hier berustende archieven weinig informatie. Er is veel vraag naar brieven, geleerdencorrespondentie, maar deze bevinden zich eigenlijk niet in de archieven van de universiteit; hooguit treft men brieven van aanbeveling aan. De wetenschappelijke correspondentie ging buiten de universitaire instellingen om. Wel proeft men in bepaalde organisatorische voorstellen iets over zich ontwikkelende richtingen in een vak. Bij de opvolging van een

hoogleraar psychologie aan het begin van deze eeuw betekende een keus tussen twee kandidaten ook een keus tussen twee richtingen in het vak; men had eerst al moeite gedaan een extra vacature te krijgen. Nadat al diverse vergaderingen over de op te stellen voordracht waren geschorst of spoedvergaderingen waren ingelast zonder dat de lezer er het fijne van begrijpt, treft men in één der notulen opeens de opmerking van de scheidende hoogleraar, dat hij weliswaar zijn voorkeur heeft bekend gemaakt, doch de beslissing niet heeft willen beïnvloeden. Deze opmerking maakt veel duidelijk, maar ook dat er een 'wereld' is, die niet schriftelijk is vastgelegd. Naast aangeduide beperkingen op persoonlijk en vakinhoudelijk terrein, bevat het archief wel informatie over de ontwikkeling van de universiteit en haar instellingen. Het archiefmateriaal wordt veelvuldig gebruikt voor tentoonstellingen en het bijbehorende onderzoek, bij voorbeeld over mensen die aan de universiteit verbonden zijn geweest, zoals Aletta Jacobs, P.J. Troelstra, B.H. Lulofs en J.A. Uilkens. Er zijn onderzoeken gedaan naar promotiegewoonten, gepromoveerde vrouwen, studenten-maskaraden, vrijwillige flankeurs, et cetera. Zelden kan men een onderzoek baseren op één archief. Een mooi voorbeeld is de recent verschenen studie van P.J. van Winter, *Hoger beroepsonderwijs avant-la lettre*, over de bemoeienissen van de Nederlandse universiteiten in de zeventiende en achttiende eeuw met de vorming van landmeters en ingenieurs. Hij kwam op dit onderzoek, doordat hij bij een particulier een uit 1738 daterende promotiebul in het Nederlands zag, die een getuigschrift bleek te zijn van de Groninger universiteit, die de bezitter de bevoegdheid van landmeter en vestingbouwer gaf. Evenwel lijkt het erop, dat de landmeter-in-spé geen onderwijs volgde; hij komt ook niet voor in het album studiosorum.

Met uitzondering van een enkele genealoog, die ontdekt heeft dat een voorouder wordt genoemd in de uitgave van het album studiosorum en doctorum en daarover graag meer wil weten, wordt het onderzoek naar de geschiedenis van de universiteit, haar medewerkers en studenten, eigenlijk alleen aan universiteiten verricht, ten behoeve van biografisch onderzoek, van gedenkboeken, zoals recent over Franeker en over Groningen zelf, of voor tentoonstellingen in het universiteitsmuseum.

* Bij het onderstaande is gebruik gemaakt van:

- W.J.A. Jonckbloet, *Gedenkboek der Hoogeschool te Groningen*. Groningen, 1864.
Academia Groningana MDCXIV MCMXIV. Groningen, 1914. J. Huizinga, 'Mijn weg tot de historie'. *Verzameld Werk*, I.
 H.M. Mensonides en A.T. Schuitema Meijer, *Inventaris der archieven van den senaat, de faculteiten en het college van curatoren der Groningsche Universiteit*. Groningen-Batavia, 1947.

- A.J. Popkema-van Heiningen, *Inventaris der archieven van de senaat en faculteiten der Groningse universiteit*, deel II, 1930-1960. Groningen, 1969.
- B.P. Tuin, *Gesystematiseerde plaatsingslijst van het archief van curatoren der Rijksuniversiteit te Groningen, (1932) 1933-1960*. In opdracht van het College van Bestuur, Groningen, 1988.
- N. Tonckens en C.L. Hogardi, *Systematisch repertorium op de stukken ingekomen bij het college van curatoren van de Groningse universiteit, 1815-1876*. Groningen, 1985.
- Rijksarchief in Groningen, Inlichtingencorrespondentie, 1982-1988.

EEN HISTORISCHE DAG te Groningen op 24 juni 1989

1989 geldt voor de Rijksuniversiteit Groningen als het jaar waarin het 375-jarig bestaan wordt gevierd. Op 24 juni a.s. zal dit universitaire lustrum worden afgesloten met 'Een Historische Dag'. Het is een dag waarop de RUG terugkijkt op haar geschiedenis. In een groots openluchtspektakel aan het Hoge der Aa worden door enkele honderden spelers en figuranten op 'allegorische wijze' hoogte- en dieptepunten uit de geschiedenis van de universiteit en de stad Groningen verbeeld.

In verschillende scenes zullen o.a. de belegering van de stad Groningen door de bisschop van Münster in 1672, de Industriële Revolutie, de oprichting van de Academie in 1614 en andere belangwekkende gebeurtenissen uit de 375-jarige geschiedenis van de RUG weer tot leven worden gebracht.

Verder zal door diverse kleine acts een sfeertekening worden gegeven van de alledaagse universitaire wereld door de eeuwen heen. Professoren zullen hun 18e-eeuwse studenten colleges vanuit die tijd voorschotelen, verschillende wetenschapsbeoefenaren zullen hun baanbrekende uitvindingen opnieuw aan den volke tonen.

AANKONDIGING VAN DE TE VERSCHIJNEN BOEKEN
TER GELEGENHEID VAN HET 75-STE LUSTRUM
VAN DE GRONINGSE UNIVERSITEIT

E.W.A. Hensen *De Rijksuniversiteit Groningen 1964-1989*, verschijnt begin juni 1989, ca. 350 blz.

Dit gedenkboek wordt in opdracht van de Groningse universiteit samengesteld. In een zestal hoofdstukken behandelt de auteur achtereenvolgens: 'Bestuur in de jaren zestig', 'Bestuurlijke democratisering', 'De WUB in Groningen', 'Materiële expansie', 'Studenten', 'De faculteiten' (een beschrijving per faculteit).

'Om niet aan onwetendheid en barbarij te bezwijken': *Groningse Geleerden 1614-1989*, red., G. van Hemert, A.J. Vanderjagt, J. Schuller tot Peursum-Meijer, Hilversum (Verloren), verschijnt begin juni 1989, ca. 232 blz. geïll.

Een aantal bekende en minder bekende Groningse hoogleraren worden hierin belicht. Het betreft essays over: de voorgangers van Ubbo Emmius; het filosofisch onderwijs van Ubbo Emmius tot Martinus Schoock; de wiskundige Johann Bernoulli; de rechtsgeleerde F.A. van der Marck; Jacobus A. Uilkens en Christiaan van Hall en hun betekenis voor het landbouwonderwijs; de theoloog Petrus Hofstede de Groot; de fysioloog H.J. Hamburger; de psycholoog Gerard Heymans; de eerste hoogleraar erfelijkheidsleer Jantina Tammes; de archeoloog A.E. van Giffen; de filosoof Helmut Plessner; de theoloog Johannes Lindeboom; de kunsthistoricus Horst Gerson; de polemoloog Ben Röling. Het boek bevat verder een drietal tussenhoofdstukken waarin de ontwikkeling van de Groningse universiteit wordt geschetst. In een uitleiding geeft E.H. Kossmann zijn visie op de toekomst van de universiteit.

Universitair leven in Groningen 1614-1989. Catalogus bij de lustrumtentoonstellingen in het Universiteitsmuseum en de Universiteitsbibliotheek 12 juni-19 augustus 1989. Groningen, ca. 248 blz., geïll.

De catalogus bevat de inleidingen op de verschillende onderdelen van de beide tentoonstellingen, de begeleidende teksten en een catalogusgedeelte. De tentoonstelling in het universiteitsmuseum bestaat uit drie thema's: 'De geschiedenis van de universiteit', 'Het studentenleven' en 'De wetenschapsbeoefening'. De expositie in de universiteitsbibliotheek belicht de volgende aspecten: 'Academisch drukwerk', 'Hoogleraren en hun publicaties', 'Studenten en hun drukwerk', 'De relaties tussen boekbedrijf en de universiteit' en 'Boekenverzamelingen'.

Petrus Camper (1722-1789), Groningen (universiteitsmuseum) eind april 1989, ca. 144 blz., geïll.

Een bundel met tien artikelen gewijd aan het leven en werk van Camper. Tevens is opgenomen de catalogus van de tentoonstelling gewijd aan Camper, te zien in het universiteitsmuseum van 28 april-19 augustus 1989.

INHOUD

Jaargang IV (1986) (2 afleveringen)

Hilde de Ridder-Symoens & Jacques Paquet, <i>Bibliografisch overzicht universiteitsgeschiedenis der Nederlanden, 1984-1985</i>	1
J. Roelevink, 'Gepromoveerde ezels'. Enkele kanttekeningen bij de origine en originaliteit van dissertaties en disputaties	25
Chris Heesakkers & Kees Thomassen, <i>Inventarisatie van alba amicorum uit de Nederlanden vóór 1800</i>	38
Aankondigingen, mededelingen, nieuws, verslagen, ledenlijst	14, 43

Jaargang V (1987) (2 afleveringen)

M. J. van Lieburg, <i>De medische promoties aan de Nederlandse universiteiten, 1815-1899</i> (met 6 tab.)	1
Hilde de Ridder-Symoens & Jacques Paquet, <i>Bibliografisch overzicht universiteitsgeschiedenis der Nederlanden, 1985-1986</i>	18
H. de Vries, <i>De transformatie van de Nederlandse universiteit van 1815 tot 1940: een onderzoeksproject</i>	31
J. L. Oosterhof, <i>Enkele kanttekeningen bij de studie naar natuurkundige laboratoria in Nederland in de tweede helft van de 19e eeuw</i>	44
R. Feenstra, <i>Het juridisch onderwijs aan de Universiteit van Leuven in de 15e eeuw</i>	50
Aankondigingen, mededelingen, nieuws, verslagen, ledenlijst	28, 43, 52

Jaargang VI (1988) (2 afleveringen)

Nicoline Hooymans, <i>Johan Frederik Hennert inzake de zeden (1733-1813)</i>	1
Marc Wingens, <i>Deviant gedrag van studenten: verkrachters in de 17e en 18e eeuw</i>	9
A. N. Ruuls, <i>Vier vragen omtrent de disputaties binnen het juridisch onderwijs aan de Nijmeegse kwartierlijke Academie verdedigd onder Petrus de Greve, 1663-1676, benevens een poging tot beantwoording</i>	31
Hilde de Ridder-Symoens & Jacques Paquet, <i>Bibliografisch overzicht universiteitsgeschiedenis der Nederlanden, 1986-1987</i>	52
Aankondigingen, mededelingen, verslagen, ledenlijst	27, 60

SOMMARIO / INHOUD

INCONTRI (NS) RIVISTA DI STUDI ITALO-NEDERLANDESI

ANNO 3 (1988) / 1-4

ARTICOLI / BIJDRAGEN

- Rob Erenstein, *Italiaanse invloeden in de Amsterdamse schouwburg van 1665* (Influssi italiani nel teatro costruito nel 1665 ad Amsterdam) (con 1 ill.) 39
- Eric Geraets & Aart Heering, *Domela Nieuwenhuis en het anarchisme en antimilitarisme in Italië, 1889-1908* (Domela Nieuwenhuis e il movimento anarchico e antimilitarista in Italia, 1889-1908) 92
- Edward Grasman, *Het Venetiaanse gebrek aan "disegno" en decorum. Het Venetiaanse commentaar* (Commento veneziani alla presunta mancanza di disegno e decoro nell'arte veneta) 161
- Harald Hendrix, *Een bibliografie van vertalingen uit het Italiaans* (Per una bibliografia delle traduzioni dall'italiano in olandese) 171
- Harald Hendrix, *La morte leggendaria di Traiano Boccalini* (De legendarische dood van Traiano Boccalini) (con 5 ill.) 3
- Harald Hendrix & Marina Warners, *Vertalingen uit het Italiaans: 1986-1988* (Le traduzioni dall'italiano in olandese: 1986-1988) (con indici) 177
- Jan de Jong, *"Per seguir virtute e conoscenza". De omzwervingen van Aeneas in de Italiaanse wandschilderkunst* (con 3 ill.) 123
- Hiske Lulofs, *Decors voor het veertigurengebed in de Romeinse Gesù* (Decorazione per le Quarantore nella chiesa del Gesù a Roma) (met 9 ill.) 73
- Dick Molewijk, *"De onzichtbare steden" van Italo Calvino: een poging tot de- en re-constructie* ("Le città invisibili di Italo Calvino decostruite e ricostruite: un tentativo) (met 9 fig.) 146
- Fiorella Paino, *Le stampe fiamminghe della collezione Ubaldini di Urbania* (Gravures uit de Nederlanden in de collectie Ubaldini te Urbania) (con 4 ill.) 137

LINGUA / TAAL

- Atie Blok-Boas, Helen van Hoorn & Ineke Vedder, *PRONTO? Italiaans voor beginners; implicaties van een functioneel-notionele cursusopzet* (met 2 ill.) 195
- Pieter de Meijer, *Dante vertalen* 202
- Gerda van Woudenberg, *Una nuova grammatica italiana del nederlandese* 42

RECENSIONI / BESPREKINGEN

- Dina Aristodemo, *"De idyllische Nederlanden"? A proposito di una recente traduzione* 115
- Dina Aristodemo, *Mercanti lucchesi ad Anversa* 213
- Dirk Jan Beukenhorst, *Clientelismo in Zuid-Italië* 211
- Anton W. A. Boschloo, *Pietro della Vecchia* 51
- Dieuwertje Dekkers, *Antonio Mancini in Nederland* 54
- Aart Heering, *Friulaanse terrazzowerkers* 56

Jos Hermans, <i>Wegwijzer voor mediaevisten in Rome</i>	60
Kees van der Ploeg, <i>Liturgie en architectuur in laatantiek en middeleeuws Rome</i> (met 2 ill.)	45
Sigismund Verheij, <i>Franciscus van Assisi temidden van zijn tijdgenoten</i>	215
Ari Wesseling, <i>Erasmus in Italië, 1520-1580</i>	206

MANIFESTAZIONI / MANIFESTATIES 62

- Italiaanse en Vlaamse dansen in de middeleeuwen, 62
- Zilverwerk, sieraden, glas en stoffen, 62

SEGNALAZIONI / SIGNALEMENTEN 65, 120, 218

- Architectuur, 218
- Filosofie, 121, 223
- Geschiedenis, 68, 121
- Kunstgeschiedenis, 65, 120, 218
- Letterkunde, 70
- Nederlands in Italië, 221
- Varia, 70
- Vormgeving, 220

NOTIZIARIO / MEDEDELINGEN 71, 122, 225

- Alphabeto romano, 71
- Design en technologie uit Italië, 71
- Goldoni in het Holland Festival, 72
- Il primo cinema italiano, 71
- Italia Oggi, 122
- Lingua e cultura italiana in Europa, 122
- Lucia Fontana, 71
- Ottocento / Novecento (con 1 ill.), 72
- Symposium Mecenaat, Mentaliteit en Staatsvorming, 227
- Zomercursussen ALCI, 227

GLI AUTORI / DE AUTEURS 38, 91, 170

Prezzo d'abbonamento (un anno) Hf (fiorini olandesi)		Prijs jaarabonnement (4 afl.)
- abbonati regolari	42.40	normale abonnementen
- biblioteche, istituti, ecc.	53.-	bibliotheken, instituten, enz.
- soci "Dante Alighieri"	37.10	leden "Dante Alighieri"
- studenti (5 anni al massimo)	31.80	studenten (max. 5 jaar)
Numeri separati (pagamento anticipato) 15.-		Losse afleveringen (vooruitbetaling)

*Mandare alla casa editrice } Holland University Press / Postbus 7 / NL-3600 AA Maarssen
 *Zenden aan de uitgever } (C.C.P. (Olanda) // Postgiro (Nederland): 101 350)